

GÖLMARMARA ŞAHUBAN HATUN CAMİİ (MANISA) AVLUSUNDA YAPILAN KAZI ÇALIŞMALARI VE BİLİNMEYEN BİR SIBYAN MEKTEBİ

EXCAVATIONS IN THE COURTYARD OF GÖLMARMARA ŞAHUBAN HATUN MOSQUE (MANISA) AND AN UNKNOWN PRIMARY SCHOOL

Ertan DAŞ*

Hasan UÇAR**

ÖZ

Manisa'nın yaklaşık 60 km. kuzeydoğusunda yer alan Gölarmara ilçesinde yer alan Şahuban Camii, tek kubbeli ve tek minareli bir yapıdır. Güneyinde, sonradan oluştuğu anlaşılan bir hazine, kuzeybatısında tek mekanlı bir yapıdan ibarettir. Giriş açıklığı üzerindeki kitabe 1803 tarihli bir onarım kitabesidir. Yapının inşa tarihi belli değildir. Şahuban/Cami-i Atik/Kadın Camii adlarıyla da anılan yapının Erke Osmanlı döneminde, 15. yüzyıl başlarında Sarı İbrahim Paşa'nın kızı Şahuban Hatun tarafından inşa ettirildiği söylenmektedir. Çeşitli yayın ve çalışmalarda kısaca tanıtılan cami ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yoktur. Oldukça harap durumda olan yapı 2016 yılında ibadete kapatılmış ve İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyon çalışmaları öncesi avluda kazı çalışmaları yapılmasına karar verilmiştir. Kazı çalışmaları sonucunda cami avlusunun özgün durumu hakkında önemli verilere ulaşılmıştır. ●Avlunun ortasında bir şadırvan ve şadırvana su sağlayan künk sistemi; ●Avlunun kuzeybatısında, önünde tonoz örtülü bir eyvan bulunan tek birimli yapının işlevi; ●Haziredeki mezar taşları; ●Son cemaat yerinin özgünde üç kubbeli bir sisteme sahip olduğunu gösteren izler; ●İki kitabe parçası; ●Çok sayıda Avrupa'dan ithal beyaz hamurlu seramik parçası; ●Çeşitli metal objeler. H. Acun ve O. Aslanapa yapı hakkında kısaca bilgiler vermiştir. Bu tanıtım yayınlarında avlunun kuzeybatı köşesindeki tonozlu kare mekan ile önünde tonozlu bir giriş mekanından oluşan yapının, günümüze ulaşamayan medreseye ait bir hücre olduğu belirtilmiştir. Ancak, elde edilen veriler, bu yapının bağımsız bir sıbyan mektebi olduğunu göstermektedir. Bu makalede, bir cami tanıtımından ziyade, kazı çalışmaları sırasında elde edilen veriler tartışılacak ve cami avlusundaki Sıbyan Mektebi ilk kez bilimsel bir makale çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Gölarmara, Şahuban Camii, Sıbyan Mektebi, Kazı.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5124-5070> ♦ E-mail: ertan.das@ege.edu.tr

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7443-5715> ♦ E-mail: hasan.ucar@ege.edu.tr

ABSTRACT

Şahuban Mosque in Gölarmara district approximately 60 km northeast of Manisa is a structure with a single dome and a single minaret. It consists of a Hazire/burial ground in the south and a single-roomed building in the northwest.

The inscription on the entrance opening is a repair inscription dated 1803. The construction date of the building is unknown. It is believed that, the building, aka Şahuban/Cami-i Atik/Kadın Mosque was built by Şahuban Hatun, the daughter of Sarı İbrahim Pasha in the early 15th century, during the Early Ottoman period.

There is no detailed study about the mosque other than brief introductory work in various publications and studies. The building, which is in a very dilapidated condition, was closed to worship in 2016 and before the restoration works, it was decided to carry out excavations in the courtyard by the İzmir Regional Directorate of Foundations. The following were discovered after excavations and will be discussed in this article.

- a Şadırvan located in the middle of the courtyard and water supply pipeline
- a single-room structure/Sıbyan Mektebi with a vaulted iwan at the front at the northwest of the courtyard;
- the function, architectural features and similar examples of the structure in the courtyard;
- the status of the tombstones in the Hazire/cemetery;
- traces showing that the narthex originally had a three-domed system;
- hand-drawn decoration on the dome and wall surfaces of the sanctuary;
- two inscriptions;
- a large number of white paste ceramic pieces imported from Europe;

H.Acun and O.Aslanapa gave brief information about the building. In these promotional publications, it was stated that the building in the northwest corner of the courtyard used to be a cell belonging to the madrasah, which has not survived. However, the data obtained show that this structure is an independent Sıbyan Mektebi/Primary School.

Rather than a mosque introduction, this paper focuses on and discusses the traces found in and around the Şadırvan during the excavations; the function of the building/Sıbyan Mektebi discovered in the courtyard and its relation with the mosque; the traces that give information about the original structure of the narthex and its restoration, hand-drawn decorations on the walls of the sanctuary and the quality of the small finds. The mosque and the Sıbyan Mektebi in its courtyard will be evaluated for the first time in a scientific meeting and shared with scientists.

Keywords: *Manisa, Gölarmara, Şahuban Mosque, Primary School, Excavation.*

Manisa'nın yaklaşık 60 km. kuzeydoğusunda yer alan Gölmarmara ilçesindedir. Tek kubbeli ve tek minareli bir yapıdır. Güneyinde, sonradan oluştuğu anlaşılan bir hazire, kuzeybatısında tek mekanlı bir yapıdan ibarettir.

2016 yılında ibadete kapatılmış olan yapı ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yoktur¹. İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyon çalışmaları öncesi avluda kazı çalışmaları yapılmasına karar verilmiş ve çalışmalar sonucunda, bir şadırvan ile şadırvana su sağlayan künk sistemi; avlunun kuzeybatısında, bağımsız bir sıbyan mektebi olduğu anlaşılan üzeri tonoz örtülü tek birimli bir yapı; özgün son cemaat yerine ait izler; iki kitabe parçası; çok sayıda Avrupa'dan ithal beyaz hamurlu seramik parçası ile metal objeler bulunmuştur.

İnşa tarihi kesin olarak belli olmayan yapının giriş açıklığı üzerinde 1803 tarihli bir onarım kitabesi yer almaktadır. Şahuban **Hatun/Cami-i Atik/Kadın Camii** gibi adlarla da anılan yapı ile ilgili olarak O. Aslanapa 15. yüzyıl başlarında Sarı İbrahim Paşa'nın kızı Şahuban Hatun tarafından inşa ettirildiğini, avlusunda karşılıklı iki sıra odalardan oluşan bir medresenin bulunduğunu, 1927 de tamamen yıktırılan medresenin birinci dünya savaşına kadar öğretime devam ettiğini belirtmektedir². Aynı bilgiler H.Acun'un editörlüğünde hazırlanan yayında da kullanılmış ve cami avlusunun kuzey batı köşesinde yer alan yapının medrese hücrelerinden birine ait olduğu kabul edilmiştir³.

Kuzeydoğu köşesinde bir minareye sahip olan cami tek kubbeli bir yapıdır (Fot.1). Bugün bir son cemaat yeri bulunmayan yapının, özgünde birer kubbeye örtülü üç birimli bir son cemaat yerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Son cemaat yeri kemerlerinin oturduğu konsollar kuzey duvarı üzerinde halen algılanabilmektedir (Fot.2). Son cemaat yerinin orta birimi altıgen, iki yandaki birimleri ise kare şekilli tuğla zemin döşemesine sahiptir.

Caminin kuzey cephesinde, doğu uçta minare girişi, ortada ana giriş açıklığı ve iki yanda sivri kemerli birer pencere yer almaktadır. Minare girişiyle doğu pencere arasında beşgen kesitli bir dış mihrap dikkati çekmektedir.

Caminin duvarları, minare ve kasnak bir sıra taş iki sıra tuğladan oluşan almalı duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Ana beden duvarlarında yer yer kasetleme tekniği uygulanmıştır.

Kuzey cepheyi ortalayan basık kemerli giriş açıklığı, tuğlayla oluşturulan bir dilimli kemerle taçlandırılmış ve dikdörtgen bir çökertme ile çerçevelenmiştir. Giriş açıklığı kemeri ile dilimli kemer arasında mermerden bir kitabe levhası yer almaktadır.

Harim, geçişi pantantiflerle sağlanan bir kubbeye örtülüdür (Fot.3). Restorasyon öncesi fotoğraflarda, harim girişinin hemen önünde yer alan ve harimin kuzey duvarını boydan boya kaplayan ahşap bir kadınlar mahfili görülmektedir. Nitelsiz mah-

1 Yapıyla ilgili kısa bilgi için bk. Aslanapa, 1986, 74; Acun vd., 2013, 55; Pakben, 1986; Ünalın, 1998, 14-19.

2 Aslanapa, 1986, 75.

3 Acun vd. 2013, 94.

filin, restorasyon çalışmaları sırasında kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Harim duvarları giriş cephesi hariç, dilimli kemerli ikişer çöktürmeyle hareketlendirilmiştir. Giriş cephesinde, giriş açıklığının üzerinde dilimli kemerli, iki yanda ise birer sivri kemerli çöktürmeye yer verilmiştir. Harimde yapılan kısmi sıva raspa sonrasında, duvarlarda, kubbe eteği ve kubbe iç cidarında geç dönem işi olduğu anlaşılan çeşitli kalemişi süslemeler dikkati çekmektedir. Harimin bugünkü zemin döşemesi yakın tarihlidir. Ahşap döşemenin altında yer yer tuğla kaplama görülebilmektedir. Özgün zeminin, son cemaat yeri orta biriminde ki altıgen tuğlalarla aynı özelliklere sahip tuğlalarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

Basit kalemişi şeritlerle çerçevelenen çeyrek küre şekilli mihrap nişi mukarnas dolgulu bir kavsaraya sahiptir. Mihrap nişi içinde kalemişi süslemelere yer verildiği, ancak tamamen yok olduğu anlaşılan süslemelerin günümüze ulaşan boya kalıntılarından, türünün tespiti mümkün olamamaktadır.

Tarihlendirme

Yapının inşa kitabesi yoktur. O.Aslanapa, caminin 15. yüzyıl başlarında **Sarı İbrahim Paşa'nın kızı Şahuban Hatun** tarafından yaptırıldığını belirtmektedir⁴. O. Aslanapa'yı kaynak gösteren diğer çalışmalarda da aynı tarih, caminin inşa tarihi olarak kabul edilmektedir. Sarı İbrahim Paşa ve kızı Şahuban Hatun hakkında sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Yapının, taş-tuğla alması duvar örgüsü, dilimli kemer uygulaması, tuğla süslemeler gibi inşai özellikleri Osmanlı mimarisinin özellikle erken safhalarında (14-15.yy.) yoğun olarak kullanılmıştır. Bu nedenle O. Aslanapa'nın önerdiği 15.yüzyıl başları inşa tarihi için uygun görünmektedir.

Giriş açıklığı üzerinde yer alan kitabe bir onarım kitabesidir. 1218/1803/1804 tarihinde Molla Şerif adlı bir kişi tarafından yapılan bir onarıma işaret eden kitabeden, caminin **Şâhî-Hubân** ve **Cami-i Atik** (Eski Cami) isimleriyle anıldığı anlaşılmaktadır (Fot.4).

Kitabenin metni şöyledir⁵:

- 1- *Sahibü'l-hayratın ismi Şâhî-Hubân ey hüâm*
- 2- *Cami-i Atiktir ismi söylenir dillerde hem*
- 3- *Bin ikiyüz onsekizde tamir oldu tamam*
- 4- *Molla Şerifyediyle tamam oldu vesselâm sene 1218*

Avluda Yapılan Kazı ve Temizlik Çalışmaları

Cami avlusundaki kazı ve temizlik çalışmaları, mülk sahibi olan Vakıflar İzmir Bölge Müdürlüğü'nün girişimleriyle, İzmir II No'lu Koruma Bölge Kurulu kararları doğrultusunda 16 Mayıs 2016 günü başlamıştır⁶. Çalışmalar, Ege Üniversitesi Edebiyat

4 Aslanapa, 1986, 74.

5 Kitabe'nin Arap harfleriyle yazılmış metni için bk. Ünalın, 1998, 18.

6 Koruma Kurulu'nun 10.02.2016 tarih ve 6198 No'lu kararı.

Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Yard.Doç.Dr. Ertan Daş ve Yard.Doç.Dr. Hasan Uçar'ın bilimsel danışmanlığında, Sanat Tarihi Bölümü öğrencisi Görkem Kara'nın katılımı ile 16 Temmuz 2016 gününde tamamlanmıştır.

Çalışmalar başlamadan önce, caminin avlusunda, harim girişine yaklaşık 6 metre uzaklıkta şadırvana ait bir havuz, avlunun kuzeydoğu köşesinde tek mekanlı bir yapı ve kuzeydeki çevre duvarı boyunca açılan sondaj çukurunun doğu kesiminde yer yer temel izleri görülebilmekte idi. Avlu, toprak altından çıkarıldığı anlaşılan şadırvan kalıntısından itibaren yer yer 2 metreye yaklaşan toprak dolgusuna sahipti (Fot.5,6). Avluda, bir medreseye ait kalıntıların olabileceğine dair beklentiler üzerine başlayan kazı ve temizlik çalışmalarıyla söz konusu dolgu toprak kaldırılmıştır.

Çeşitli yayınlarda, yapının, avluda bir medrese ve avlunun güney ortasında tek kubbeli bir camiden oluştuğu belirtilmektedir. Caminin, kubbeleri yıkılmış olan son cemaat yerine yaklaşık 6 metre uzaklıktaki şadırvan kalıntısının doğu, batı ve kuzeyinde yer alan toprak tabakasının zemin kotuna kadar kaldırılması sonrasında, söz konusu medreseye ait her hangi bir kalıntıya rastlanmamıştır.

Temizlik çalışmalarına E/6 ve E/7 kareleri içinde yer alan (Şek.1) şadırvan havuzunun çevresinde başlanmış ve öncelikli olarak avlunun özgün kot seviyesi tespit edilmiştir. Şadırvan havuzunun 10 kenarlı olarak yerleştirilmiş mermer panolardan oluşan çatma teknikli duvarlarının dış dip kenarında, pis su oluğuna ait kalıntılar tespit edilmiştir. Şadırvanın, muhtemelen üst örtüsünü taşıdığını tahmin ettiğimiz, kum+kireç karışımı bir harçla raptedilmiş bir devşirme sütun ortaya çıkarılmıştır (Fot.7).

Çalışmalara, cami avlusunun batı kanadından itibaren yer yer yaklaşık 3 metreye yaklaşan toprak tabakasının kaldırılmasıyla devam edilmiştir. Bu kanadın kuzeydoğu köşesindeki tek mekanlı yapıya kadar, avlu zemini özgün kot seviyesine düşürülmüştür. Batıdaki duvarın son cemaat yeri hizasından itibaren toprağın büyük bir bölümü kaldırılarak, öncelikle bu duvarın bütünüyle ortaya çıkarılması hedeflenmiş, ancak sokak kotu ile avlu kotu arasındaki yaklaşık 5 metrelik yükseklik nedeniyle, sonradan örülen biriket duvarın tehlike arzemesi üzerine, duvar dibinde bir miktar toprak muhdes duvarın kaldırılmasından sonraya bırakılmıştır. Duvarın sokak seviyesine kadar olan kısmı, güvenlik önlemlerinin alınması sonrasında kaldırılmış, ancak doğal eğimin yüksek olması ve tehlike arzemesi nedeniyle, duvara payanda görevi üstlenen toprak tabakasının bölgesel olarak temizliği yapılmış ve ihata duvarı tespit edilmiştir (Fot.8,9). Bu duvarın, avlunun kuzeybatı köşesinde yer alan ve tek mekandan oluşan yapının eyvan duvarına bitleştirildiği anlaşılmaktadır (Fot.10). Her iki duvarın inşa teknikleri farklıdır. Eyvanlı yapı iki sıra tuğla bir sıra kabayonu taşlarla inşa edilmiş, ihata duvarı ise yer yer tuğla kırıkları serpiştirilmiş olmakla birlikte ağırlıklı olarak kırma taş örgüye sahiptir. İhata duvarının yapıdan daha sonra inşa edildiği açıktır, ancak aralarındaki zaman diliminin tespiti mümkün görünmemektedir.

Avlunun batı kanadındaki çalışmalar sırasında, batı duvarından (E/9 ve F/9 karelerinden) şadırvan havuzuna doğru ilerleyen dört ayrı künk hattı tespit edilmiştir (Şek.1, fot.11,12). Bu hatlardan kuzeydeki avlu zemin kotunun altında, diğer üçü ise özgün ze-

min kotundan, aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla, yaklaşık 1, 1.50 ve 2 metre yüksekte yer almaktadır. Bu tür sistemlerde, kanalın kireçle ya da başka nedenlerle dolması sonucu yeni bir hat döşendiği bilinmektedir. Söz konusu üç hat bu tür bir onarımın eseri olmalıdır.

Avlunun kuzeydoğu köşesinde, eyvanlı bir girişe sahip, tek mekandan oluşan bir yapı yer almaktadır (Fot.13,14). Tuğla tonozu kısmen yıkık olan 2.70 cm. derinliğindeki eyvanın iki yan duvarı üzerinde Bursa tipi kemere sahip birer çökertme yer almaktadır. Kazı ve temizlik çalışmalarına başladığımız 16 Mayıs 2016 tarihinde eyvanın zeminindeki toprak büyük ölçüde kaldırılmış durumda idi. Çalışmalarımız sırasında, daha önceki hafriyat çalışmaları sırasında zemin kotunun altına inildiği saptanmıştır. Mekana, dilimli kemerli bir açıklıktan girilmektedir. Mekanın güney duvarı üzerinde 1 pencere, doğu duvarı üzerinde, ortada bir ocak nişi, nişin iki yanında birer pencere ve kuzey duvarı üzerinde altta bir niş üstte bir pencere yer almaktadır. Batı duvarı sağır olan mekan beşik tonozla örtülüdür. Giriş açıklığı ile pencere kemerleri ve tonoz tamamen tuğlayla örülmüştür.

Çalışmalar sırasında mekanın içinde birikmiş olan yarım metreye yakın toprak dolgu kaldırılmış ve caminin son cemaat yerindeki tuğlalarla aynı özelliklere sahip kareye yakın dikdörtgen formu tuğlalarla döşenmiş özgün zemine ulaşılmıştır (Fot.15,16). Zemin döşemesi kısmen tahrip olmuş, ocak nişi zemininin de muhtemelen definiciler tarafından kazılarak tahrip edildiği görülmüştür. Ocak nişinin dip duvarında açılan oyuk, mekanı aydınlatan pencerelerin tümünde olduğu gibi yakın zamanda örülerek kapatılmıştır.

Çalışmalara avluyu kuzeyden sınırlayan duvar ile şadırvan arasında kalan toprak dolgunun kaldırılması ile devam edilmiştir. Kuzeybatı köşedeki eyvanlı yapının kuzeydoğu köşesinden başlayıp doğu istikametinde devam eden bu duvarın kuzey yüzü boyunca yakın tarihli konutlar yer almaktadır. Duvarın üst kesiminin yer yer briket ve kerpiç malzemeyle yükseltildiği; alt kesiminin ise avluyu batıdan sınırlayan çevre duvarı ile aynı özelliklere sahip kırma taşlarla inşa edildiği dikkati çekmektedir.

Avlu kuzey duvarının önünde ve yakın çevresinde, kazı ve temizlik çalışmaları başlamadan önce, yaklaşık 1 metre genişliği olan sondaj çukurları açılmış, doğu kesimde yer yer bir temel duvarına ait olabileceğini düşündüğümüz izler açığa çıkarılmış durumda idi. Temeli ortaya çıkarmak ve bağlantılarını tespit etmek üzere çevresi temizlenerek duvar takip edilmiştir. Çevre duvarı bitişiğinden başlayıp yaklaşık 2 metre güney istikametinde ilerleyen duvarın doğuya döndüğü ve 4 metre ilerledikten sonra kuzeye dönerek çevre duvarına yaslandığı görülmüştür. Temel duvarının çevresinde yapılan çalışmalarda başka bir temel kalıntısına ve mevcut temelin başkaca bir bağlantısına rastlanmamıştır. Tamamen çamur harçla ve derme çatma bir örgüye sahip olan ve avlunun kuzey çevre duvarına bitişen bu temelin, çevre duvarından daha sonraki bir döneme ait olduğu açıktır. Temel kalıntılarının oluşturduğu dikdörtgen mekanın yaklaşık 4 metre doğusunda, çevre duvarı üzerine açılmış, duvarın arkasındaki konutla bağlantılı bir giriş mevcuttur. Anlaşıyor ki, söz konusu temel kalıntıları, avlu çevresinde yer alabilecek medrese gibi bir yapıdan ziyade, yakın zamanda inşa edilmiş basit bir yapı ya da küçük bir konutla ilişkilidir.

Çalışmalara, avlunun doğu kanadındaki toprak tabakasının kaldırılmasıyla devam edilmiştir. Yakın zamanda inşa edilmiş olan ve avlunun bir kısmını işgal ettiği an-

laşılan tuvalet binasının giriş cephesi ile kuzey çevre duvarı arasında yer alan toprağın avlu zemin kotu seviyesine kadar kaldırılması sonrasında herhangi bir temel ya da duvar kalıntısına rastlanmamıştır. Avlunun zemin kotu altında yer alabilecek muhtemel temel kalıntılarını saptamak üzere C/3 ve C/4 karelerinin bir kısmını içine alan 5x5 metre boyutlarında, 80 cm. derinliğinde bir sondaj çukuru açılmış ancak herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır (Şek.1; fot.17,18).

Küçük Buluntular

Cami avlusunda gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları sırasında çeşitli küçük buluntular da ele geçirilmiştir. Bu buluntular arasında küçük parçalar halindeki Osmanlı dönemine ait seramik buluntular çoğunluktadır. Seramikler kırmızı ve beyaz hamurlu olmak üzere iki grup altında değerlendirilebilir.

Kırmızı hamurlu seramikler sırlı ve sırsız olabilmektedir (Fot.19). Sırlı seramikler, çoğunluğu tek renk sırlıdır ve astar boya bezemeli, kazıma teknikli seramiklerden oluşmaktadır. Bu seramikler günlük kullanım ve servis kaplarından tabak, çanak, testi ve sürahilere aittir. Sayıca az olmakla birlikte pişmiş toprak lülelerde bulunmuştur. Sırsız seramiklerin tamamına yakını testi parçalarıdır. Kazı çalışmaları sırasında seramik pişiriminde kullanılan “uçayak” parçaları da ele geçirilmiştir. Bu buluntuların, kazı çalışmalarında herhangi bir seramik fırını tespit edilemese de, sürüklenme yoluyla bu alana gelmiş olabileceği düşüncesini uyandırdığı ve bölgede seramik üretiminin varlığına işaret ettiği söylenebilir.

Beyaz Hamurlu seramiklerin çoğunluğunu 18-19. yüzyıl Avrupa kökenli ithal porselenler oluşturmakla birlikte 18. yüzyıla ait yerli üretim Kütahya seramik parçaları da dikkati çekicidir. Avrupa porselenlerinin yoğunluğu dikkate alındığında, iç bölgede yer alan Gölmarmara’nın Ege kıyılarından kopuk olmadığı, kıyı bölgelerle ticari faaliyetlerin yoğun olarak sürdürüldüğü düşünülebilir.

Buluntular arasında az olmakla birlikte çeşitli ebatlarda mih, nal ve kesici aletlerden oluşan metal objeler de vardır. Metal objeler arasında Cumhuriyet dönemine tarihlenebilecek emaye bir çaydanlık dışında kayda değer objeye rastlanmamıştır.

Küçük buluntularının büyük bir kısmı amorf olup, müzelik değer taşımamaktadır. Yakın tarihli olan çaydanlığın da bir özelliği yoktur.

Kazı ve temizlik çalışmaları öncesinde, yüzeyden toplanan, çeşitli büyüklükte 12 mezar taşı parçası (Fot.20), büyük bir kısmı kırık ve hangi yapıya ait olduğu belli olmayan iki kitabe parçası ve bir adet Roma dönemine ait stel son cemaat yerinde toplanmış ve temizlikleri yapılmıştır. Caminin güneyinde yer alan hazireden taşınmış olduğunu düşündüğümüz mezar taşı buluntularından en eskisi 1202/1787-1788 tarihliidir. Çalışmalarımız sırasında, hazirenin de ciddi bir tahribata uğradığı, mezar taşlarının büyük bir kısmının yerlerinden kaldırılarak çevre duvarına yaslandığı, bazı taşların atıl vaziyette olduğu ve ayrıca caminin güney duvarı önünde daha önce yapılan drenaj çalışması sırasında mezar taşı başlıklarından önemli bir kısmının duvar malzemesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Fot.21).

Yüzey buluntuları arasında yer alan 2 kitabe levhasından kırık olanın son satırında “Kayserili Garip Ali” adı okunmaktadır ve büyük oranda kırılmış olduğundan ne tür bir yapıya ait olduğu saptanamamıştır (Fot.22). Diğer kitabe levhası ise “Odabaşızade Hacı Ahmed Ağa” tarafından tamamlanmış bir yapıdan söz etmekle birlikte yapı adı ya da türü belirtilmemiştir (Fot.23).

Yüzeyde bulunan ve caminin son cemaat yerinde koruma altına alınan Roma dönemine ait mezar steli, üçgen alınlıklıdır ve ortasında bir çelenk ve kitabeden ibarettir (Fot.24).

Değerlendirme, Sonuç ve Restorasyon Önerileri

Kazı ve temizlik çalışmaları, caminin son cemaat yerinden itibaren doğu-batı yönlü hat başlangıç noktası olarak alınmış ve avluyu batıdan ve kuzeyden sınırlayan çevre duvarları ile doğudaki modern tuvalet binası arasındaki alanda yapılmıştır.

Restorasyon çalışmaları sırasında avluda yapılan hafriyatta ortaya çıktığı anlaşılan şadırvana ait fiskiye havuzunun içindeki çimentolu harçla yapılan dolgu ile fiskiyede oluşan yoğun kireç tabakası temizlenmeli ve özgün haline dönüştürülmelidir. Her ne kadar yakın tarihte çeşitli müdahalelere maruz kalmış olsa da, 10 cepheli havuzun her yüzünde yer alan çeşme lülelerine ait delikler halen kullanılabilir durumdadır. Havuzu çevreleyen ve kullanılmış suyu tahliye etmeye yarayan oluğa ait veri elde edilmiştir. Az bir kısmı günümüze ulaşmış olmakla birlikte söz konusu hat tamamlanarak işler hale getirilebilir. Havuzun çevresine, pek çok örnekte olduğu gibi her yüzdeki çeşmenin önüne abdest almak üzere birer oturak yerleştirilmesi mümkün görünmektedir. Havuzun üzeri muhtemelen ahşap bir örtüye sahip olmalıdır. Nitekim, örtünün ayaklarının oturduğu devşirme sütun altlıklarından biri *in-situ* halinde yerinde tespit edilmiştir. Fiskiye havuzunun özeri, ayaklar ve örtü tamamen ahşap olmak üzere kapatılabilir.

Havuzu besleyen su künklerinden avlu zemininin altında olduğunu saptadığımız hat korunarak, restorasyonda avlu döşemesinin altında bırakılabilir. Ancak, sonraki dönemlerde yapılan zemin kotunun üst seviyesinde kalan üç künk hattına ait kalıntıların korunması mümkün görünmemektedir.

Avlunun kuzeybatı köşesinde yer alan önü eyvanlı, tek mekandan oluşan yapının camiyle birlikte ya da kısa bir süre sonra inşa edildiği söylenebilir (Şek.2). Her iki yapıda kullanılan malzeme ve duvar örgüsü aynı özellikleri göstermektedir. Söz konusu yapının, konumu, planı ve inşai özellikleri açısından, bazı yayınlarda iddia edildiği gibi, caminin avlusunda bulunan bir medreseye ait bir hücre olamayacağı açıktır. Mimari özelliklerinin, bir medreseden çok bir “sıbyan mektebi” için daha uygun olduğu kanısı uyandırmaktadır. Osmanlıların ilköğretim seviyesindeki okullarına genel olarak “sıbyan mektebi” veya “mahalle mektebi” denilmektedir⁷. Sıbyan mekteplerine “mekteb” veya “küttab”, yoksul çocuklar için açılanlara da “küttab-ı sebil” veya “mekteb-i sebil” de deniyordu.⁸ Sıbyan

7 Sıbyan mektepleri ile ilgili bilgi için bk. Arslan 2018; Çelik 2007, 125-135.

8 Daha fazla bilgi için bk. Aksoy, 1989; Kuran, 1969; Akyüz, 1994; Acun, 1999; Ergün, 2005.

mekteplerinin belirli bir plan şeması yoktur. Genellikle, cami ve mescitleri kirleteceği düşüncesi ile çocukların cami avlusunda ya da özel evlerde eğitildiği bilinmektedir. Hafız kadınlar ve eğitimli kişilerin yanı sıra çoğunlukla cami hocalarının eğitimci olarak görev aldığı bu kurumların cami avlularında örgütlenmesi daha çok rastlanan bir durumdur. Cami avlusunda ya da yakınında yer alan örnekler, bu tip yapıların tek ya da çift mekandan oluştuğunu göstermektedir. İsmail Bey *Sıbyan Mektebi* (Kastamonu/1443-1461)⁹, *Yavuz Sultan Selim Sıbyan Mektebi* (İstanbul-1520)¹⁰ tek mekandan oluşan örneklerdendir. *Sitti Hatun (Kamberler) Sıbyan Mektebi* (Bursa-1459-1460)¹¹, *Hatuniye Camii Sıbyan Mektebi* (Manisa-1490/1491)¹², *Hafsa Sultan Camii Sıbyan Mektebi* (Manisa-1523)¹³ ve Manisa Yakut Ağa Sıbyan Mektebi (1572)¹⁴ çift mekanlı bilinen önemli örneklerden bazılarıdır. Çalışmalarını yürüttüğümüz Şahuban Camii avlusundaki yapı da benzer bir işleve sahip olmalıdır. Önündeki eyvan kısmen yıkılmış, duvarlarında da yer yer çatlaklar ve gedikler oluşmuş olmakla birlikte büyük oranda sağlam olan yapı camiyle birlikte restorasyon projesine dahil edilmeli ve aslına uygun olarak onarılmalıdır. Önündeki eyvanın zemini avlu zemininden, mekanın zemini de eyvanın zemininden yaklaşık 25 cm. yüksek olmalıdır. Eyvanın zemini bugün tamamen tahrip edilmiş olduğundan kaplamaya dair bir iz kalmamıştır. Ancak eyvan ile mekanın aynı malzemeden oluşan bir kaplamaya sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle, restorasyonda, mekanın zemininde yer alan tuğla kaplama hem mekan hem de eyvan zemini için uygulanabilir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ve bir sıbyan mektebi olarak tanımladığımız yapının, kültürel hizmetler ya da kurs binası olarak işlev kazandırılmasının, özgün işleviyle de örtüşen, yerinde bir karar olacağı düşüncesindeyiz. Aksi taktirde, pek çok örnekte karşımıza çıkan, restorasyon sonrasında her hangi bir işlev verilmeyen yapıların hızla tahrip oldukları bilinen bir gerçektir.

Avlunun kuzeydoğu köşesinde, zemin kotunun altında yer alan çamur harçlı duvar kalıntısının camiyle herhangi bir ilişkisi saptanamamıştır. Niteliksiz ve her hangi bir özelliği olmayan bu temel kalıntısının üzeri kapatılabilir.

Avluyu çevreleyen ihata duvarının örgüsünden camiyle çağdaş olmadığı anlaşılmaktadır. Bugünkü duvarın ne zaman inşa edildiğine dair bir ipucu elde edilememiş olmakla birlikte, özgünde de burada bir ihata duvarının olması gerektiği açıktır. İhata duvarının batı kanatta yer alan kesimi sokak kotunun bir hayli altında kalmakta, dolayısıyla yoğun bir basınca maruz kaldığı görülmektedir. Duvarın onarımı sırasında basınca dayanıklılığı ölçülmeli ve gerekiyorsa dayanıklı hale getirilmelidir. İhata duvarının tamamında, üzerine yakın zamanda yapılan kerpiç ve briket ilaveler kaldırılmalı, bitişik konutlar nedeniyle bir parapet gerekiyor ise taş malzemeyle örülmelidir.

9 Bilgi için bk. Karabiberoğlu, Ümran 1997.

10 Bilgi ve plan için bk. Özturk 1991, 15, çizim 2.

11 Bilgi için bk. Ayverdi 1973, 103-104.

12 Plan için bk. Acun 1999, plan 71.

13 Plan için bk. Acun 1999, plan 146.

14 Plan ve bilgi için bk. Acun 1999, plan 73; Kuban 1962, 19.

Avlunun zemin kaplamasının varlığına dair her hangi bir veri elde edilememiştir. Bir kaplama yapılmak istenmesi durumunda, çevre düzenlemesi ile birlikte değerlendirilip, uygun çiçeklikler bırakılarak doğal taş ile kaplanması mümkündür.

Son cemaat yerinin üç kubbeyle örtülü olduğunu gösteren veriler mevcuttur. Ancak, özgün halinin restitüsyonu yapılabilmeyle beraber, restorasyon için yeterli veri yoktur. Bunun yerine, kemerlerin oturduğu konsolların korunması kaydıyla ahşap sundurma çatılı bir son cemaat yeri inşa edilebilir. Son cemaat yerinin zemin döşemesini oluşturan altıgen ve kare şekilli tuğlaların korunması esastır. Kırık ve dayanıklılığını yitirmiş olanların, aynı özellikteki yenileriyle değiştirilmesi mümkündür. Son cemaat yerine ait 2 sütun başlığı, bir sütun parçası ve diğer buluntular için ilgili müze müdürlüğü ile iletişime geçilerek değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

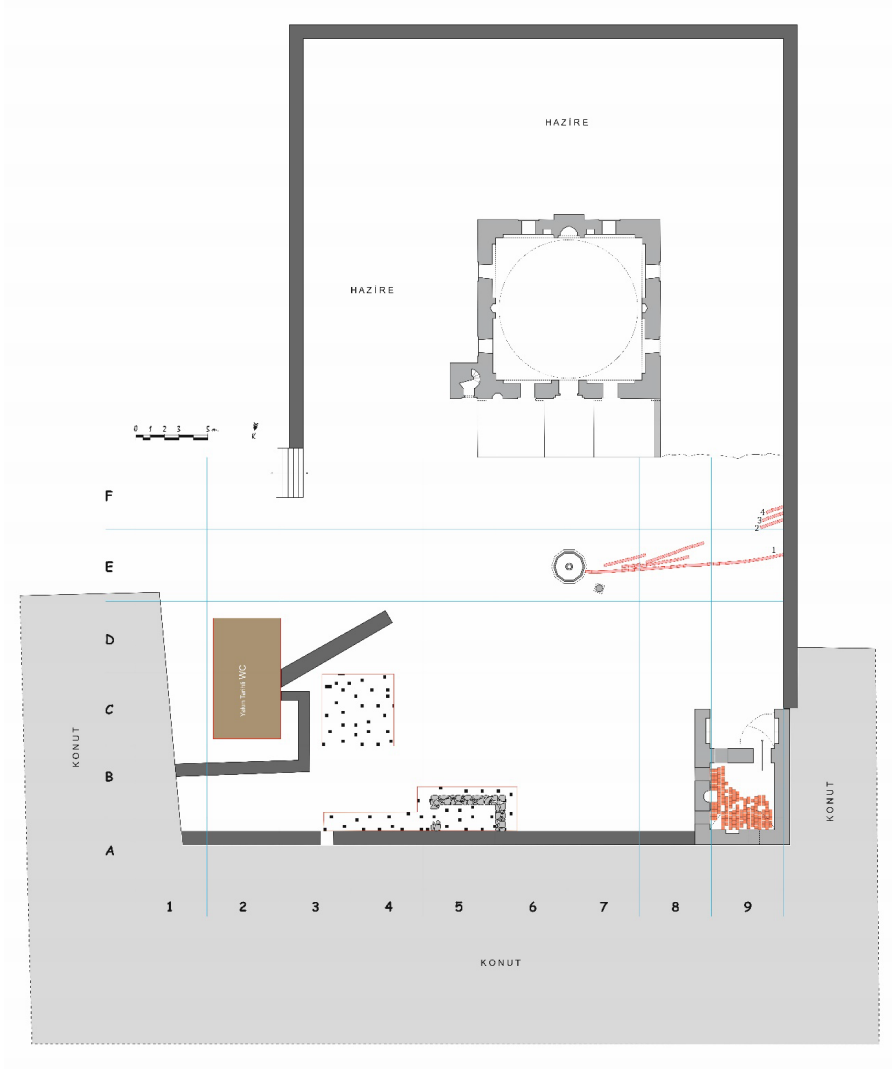
Caminin güneyinde yer alan haziredeki mezar taşları, ne yazık ki bugün yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Toprak altında kalmış olan mezar taşları ve mezar taşı parçaları ortaya çıkarılmalı, kırık parçalar birleştirilerek yerleri tespit edilebiliyorsa monte edilmeli, tespit edilemiyorsa uygun yerlere dikilerek sergilenmelidir. Hazirede yapılacak düzenleme çalışması, caminin doğu ve batısındaki bölümleri ile birlikte değerlendirilmelidir.

Yapı, cami, hazire ve sıbyan mektebiyle birlikte değerlendirildiğinde, sıbyan mektebinin camiyle birlikte inşa edildiği, hazirenin ise daha sonra oluştuğu söylenebilir. Genellikle, caminin banisi, görevlileri ya da o kentin ileri gelenleri ve yönetici sınıfının tercihen gömüldükleri yer olan hazirelerin cami inşasından daha sonra oluştukları bilinmektedir. Nitekim hazirede yer alan mezar taşlarından, tespit edebildiğimiz en eskisi 1159/1746-47 tarihini vermektedir ki, hazirenin, caminin inşasından bir hayli sonra oluştuğunun işaretidir. Anlaşıyor ki 15. yüzyıl başlarında önce cami ve sıbyan mektebi inşa edilmiş, 18. yüzyılın ilk yarısında hazire oluşmaya başlamış, kitabeden anlaşıldığına göre 1803/1804 yılında, muhteviyatını bilemediğimiz bir onarım geçirmiştir. Caminin içindeki kalemişi uygulamalarının bir kısmı da muhtemelen bu onarım sırasında yapılmıştır. Yapı bugün, bir çevre duvarıyla sınırlandırılmış oldukça büyük bir avluya sahiptir. Bu kadar büyük bir avluda, çeşitli yayınlarda iddia edildiği üzere bir medresenin olması beklenbilir. Ancak, kazı ve temizlik çalışmalarında medresenin varlığına dair her hangi bir veri elde edilememiştir. Çalışmalardan sağlanan veriler ışığında, 1. evre olarak cami ve sıbyan mektebi (Şek.2), 2. evre olarak harime bir kadınlar mahfili eklendiği ve yıkılan son cemaat yerinin ahşap bir sundurma çatıyla yenilendiği söylenebilir (Şek.3)¹⁵. Son cemaat yerinin batıya bakan kısmı bu uygulamalar sırasından bir parapet duvarıyla kapatılmış olmalıdır. Ayrıca, 18. yüzyılın ilk yarısında güney cephede oluşmaya başlayan ve gittikçe genişleyen hazire Cumhuriyet döneminde doğu cephe boyunca genişlemiştir. Doğru cephede, bizim çalışmalarımızdan önce açılan sondaj çukurlarının içinde görülen çok sayıda iskelet, buraya, bir doğal afet sonucunda yaşamlarını yitiren insanların gömüldüğü izlenimi uyandırmaktadır.

15 Yapıyla ilgili çeşitli çalışmalarda görülen sundurma çatılı son cemaat yeri ve kadınlar mahfili, kazı ve temizlik çalışmalarına başladığımız tarihte, tamamen kaldırılmış olduğu için görülemediği.

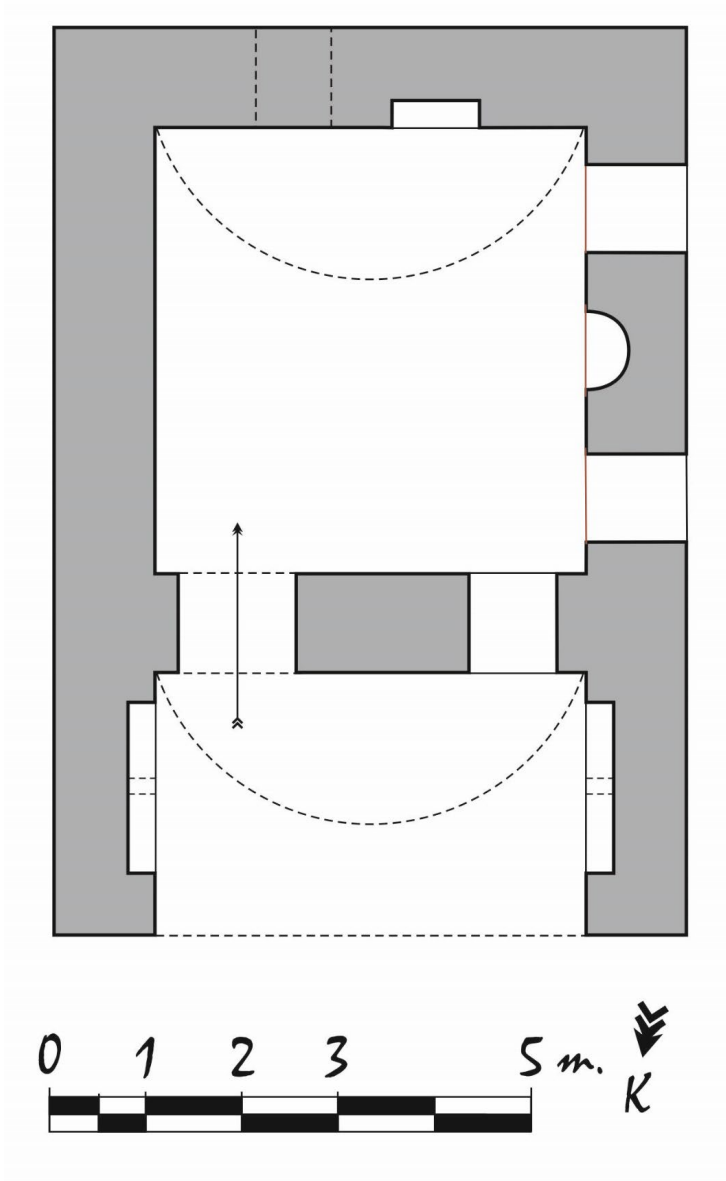
KAYNAKÇA

- Acun H. (1999), *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999; .
- Acun H. ve Diğerleri, (2013), *Manisa İlçeleri Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, Ankara 2013.
- Aksoy Ö. (1989), *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, M.S.Ü., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ayverdi E.H. (1973), *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481) III*, İstanbul.
- Akyüz Y. (1994), *Türk Eğitim Tarihi (Baslangıçtan1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları No:4, İstanbul.
- Arslan H.D. (2018), *Eğitim Binasının Temeli: Sıbyan Mektepleri*, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:26, s.2562-2570.
- Aslanapa O. (1986), *Osmanlı Devri Mimarişi*, İstanbul.
- Çelik A. (2007), *Hatıralarla Sıbyan Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 27, Erzurum.
- Ergün M. (2005), *Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Degisme*, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm>. 29.01.2005.
- Karabiberoğlu Ü.(1997),*Kastamonu İsmail Bey Külliyesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kuban D.(1962), *Anadolu Gezilerinden İzlenimler, Bir Batı Anadolu Gezisi*, İstanbul.
- Kuran A. (1969), *Anadolu Medreseleri*, c:1, Ankara.
- Öztuna F. (1991), *Sinan Dönemi Sıbyan Mektepleri*, İstanbul Ün. Sosyal Bil. Enst. Sanat Tarihi Yüksek Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul.
- Pakben T. (1986), *Gölmarmara Osmanlı Şehir Dokusu; Şahuban Camii ve Halime Hatun İmareti Yapı Analizi ve Restorasyon Önerileri*, D.E.Ü Fen Bilimleri Enst. Restorasyon Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Ünalan H.S. (1998), *Akhisar ve Gölmarmara'daki Türk Anıtları*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

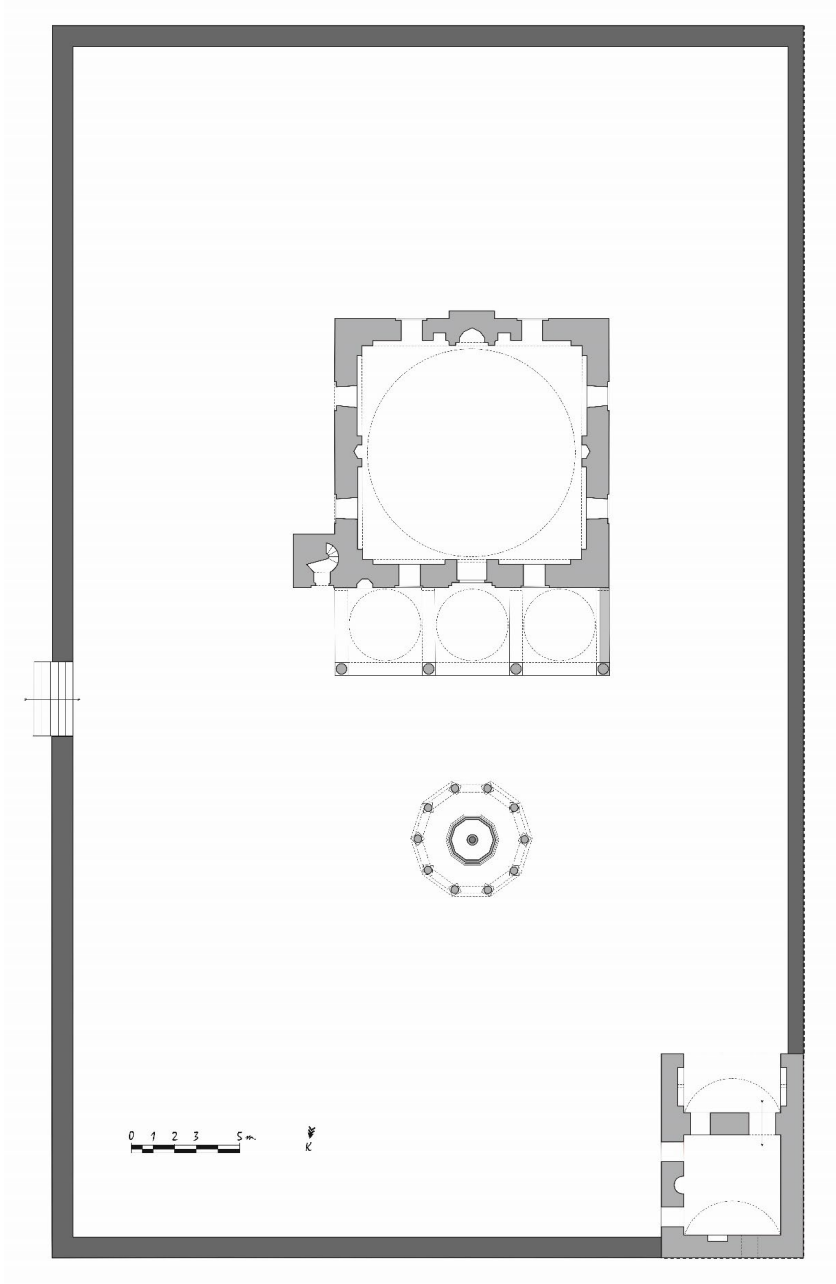

Şek.1-Kazı planı.

Şek.2-Sıbyan mektebi, restitüsyon planı.

Şek.3-Restitüsyon planı.

Fot.1- Cami ve avludaki yapının kuzeydoğudan görünüşü.

Fot.2- Son cemaat yerinde kemerlerin oturduğu konsollar.

Fot.3-Harim (kısmi sıva raspası sonrası).

Fot.4-Harim girişı üzerindeki onarım kitabesi.

Fot.5- Avlunun temizlik çalışmaları öncesi görünüşü.

Fot.6- Avlunun kuzeybatı köşesindeki yapının temizlik çalışmaları öncesi görünüşü.

Fot.7- Şadırvan ve çevresinin temizlik çalışmaları sonrası görünüşü.

Fot.8-Avluyu batıdan sınırlayan duvarın temizlik çalışmaları öncesi görünüşü.

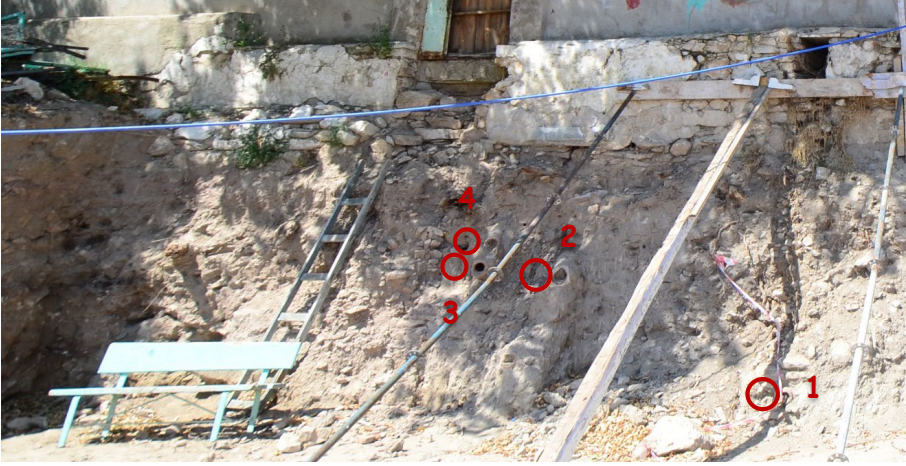

Fot.9-Avluyu batıdan sınırlayan duvarın temizlik çalışmaları sonrası görünüşü.

Fot.10-Avluyu batıdan sınırlayan duvarın kuzey ucu, temizlik çalışması sonrası görünüş.

Fot.11-Şadırvana su taşıyan künk hatları.

Fot.12-
Şadırvana su taşıyan
künk hatları
(batı-doğu).

Fot.13-Avlunun kuzeydoğu köşesindeki yapının temizlik çalışması öncesi görünüşü.

Fot.14-Avlunun kuzeydoğu köşesindeki yapının temizlik çalışması sonrası görünüşü.

Fot.15-Mekanın güney duvarı, giriş ve pencere.

Fot.16-Doğu duvarı üzerindeki ocak ve önündeki tuğla döşeme.

Fot.17-Temizlik çalışmaları öncesi avlu.

Fot.18- Temizlik çalışmaları sonrası avlu.

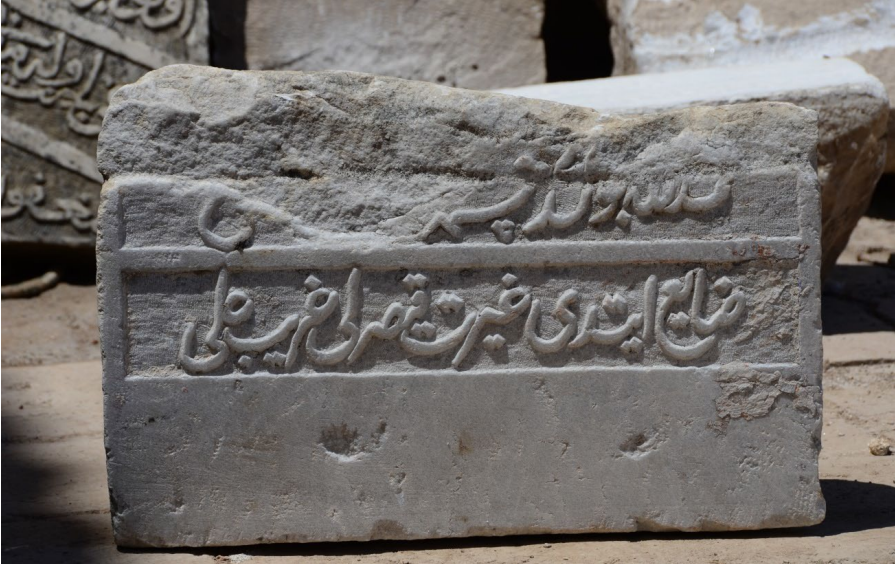
Fot.19-Kırmızı ve beyaz hamurlu seramik örnekleri.

Fot.20-Mezar taşı parçaları.

Fot.21-Dolgu malzemesi olarak kullanılan mezartaşı örnekleri.

Fot.22-Son satırında “Kayserili Garip Ali” adı okunabilen kitabe levhası.

Fot.23-“Odabaşızade Hacı Ahmed Ağa” tarafından tamamlanmış bir yapıdan söz eden kitabe levhası.

Fot.24-Roma dönemine ait mezar steli.

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.

Çıkar Çatışması: Yazar bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek beyanı yapmamıştır.

İntihal ve Diğer Etik Beyanlar: İntihal taraması *iThenticate* yazılımıyla yapılmış ve benzerlik oranı, derginin üst sınırı olan %15’in altında çıkmıştır. Yazarlar, kullandıkları görsellerle ilgili bir telif problemi olmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Plagiarism & Other Ethical Statements: Plagiarism detection was conducted using the *iThenticate* software and the similarity ratio was detected below the journal’s upper limit of 15%. The authors declared that there is no copyright problem with the images they used.

Makaleler, ilk başvurudan yayın aşamasına değin, ön inceleme, hakem değerlendirme, editör ve İngilizce editörü inceleme süreçlerinde görülen ihtiyaçlara göre, gözden geçirme ve düzeltme yapabilmesi amacıyla yazara en az bir kere geri gönderilmekte ve yayın öncesinde de yazarın son durum onayı alınmaktadır. Yoğunluk ve personel sıkıntısı dolayısıyla dergi tarafından ayrıca nihai, detaylı bir redaksiyon işlemi yapılamamaktadır. Dilin kullanımı, imlâ ve redaksiyonla ilgili hususlar ve kullanılan görsellerin kalitesi yazarların sorumluluğundadır.

From the first submission to the publication stage, articles are returned to the author at least once for review and correction, depending on the needs encountered during the preliminary review, peer review, editor and English editor review processes. In addition, the author’s approval is obtained for the final version of the article in publication format before publication. Due to the density, and lack of personnel, no additional redaction (editing the writing/typing) is performed by the journal. The language usage, expressing style, spelling, typing and reduction matters and the quality of the images used are the responsibility of the authors.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | Ege University, Faculty of Letters
Sanat Tarihi Dergisi | Journal of Art History
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 34, Sayı: 1, Nisan 2025 | Volume: 34, Issue: 1, April 2025

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Selami FEDAKAR ♦ Baş Editör (Editor in Chief): Dr. Ender ÖZBAY ♦ Editöryal Kurul (Editorial Board): Prof. Dr. Lale DOĞER, Prof. Dr. Semra DAŞCI, Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Sekreteryâ - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

(İlgili sayının bilimsel hakemleri, tüm makaleleri içeren “Sayı Tam Dosyası”nda belirtilmiştir.)

(The scientific referees of the relevant issue are presented in the “Full Issue File” containing all articles.)

[İnternet Savfası \(Acık Erisim\)](#)

[İnternet Page \(Open Access\)](#)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

